

Sociálne normy v súčasných zmenách kultúrnej mentality

Ladislav Csontos SJ

CSONTOS, L.: Social Norms in Present Changes of Cultural Mentality. *Studia Aloisiana*, 3, 2012, 1, s. 5 – 18.

In this article we will introduce social norms, which we find in the rules of social living and they regulate the relationships in a certain society. A special place among these relationships have those which form the fundamental cell of human society – family. Present society recognizes striking changes with consequences in the understanding of social values. The consumer mentality spreads in particular through the advertisement and influences especially the young people. The influence of mass media proposes different ways which are in contrary to traditional family, based on the natural living of a man and a woman in the spirit of Christian ideals and values. Not only the effect of media has a negative impact. Such impact has as well so-called education which doesn't want to press the predetermined system of values on the youth, but in fact it leads them towards the practical atheism. It presents such life-styles or value systems that lead to decline of the society. It presents as normal what is not normal and vice versa. The education needs to take heed of the good of a child and it has to help the development of a person in his naturally given value orientation. In the first place stands the good of a person in society, which is naturally formed in the family, and then comes the patriotism, citizenship and other dimensions of personality.

Keywords: marriage, family, folkways, morals, law, value, consumerism

Úvod

V príspevku predstavíme sociálne normy, ktoré spoznáваме v pravidlách spoločenského spolužitia, čo regulujú vzťahy uprostred určitej spoločnosti. Osobitné miesto medzi týmito vzťahmi majú tie, ktoré formujú základnú bunku ľudskej spoločnosti – rodinu. V súčasnej spoločnosti dochádza k výrazným zmenám, ktoré majú svoje dôsledky pri chápaní

sociálnych hodnôt. Osobitne vďaka reklame sa šíri spotrebná mentalita, ktorá ovplyvňuje predovšetkým mladých ľudí, no nielen ich. Masmédiá predkladajú iné spôsoby spolužitia ako tradičná rodina, založená na prirodzenom spolužití muža a ženy v duchu kresťanských ideálov a hodnôt. Tu negatívne vplyva nielen pôsobenie médií, ale aj takzvaná neutrálna výchova, ktorá nechce vtlačať mladému človeku vopred stanovený systém hodnôt, ale fakticky ho vedie ku praktickému ateizmu. Predstavuje také životné štýly alebo systémy hodnôt, ktoré vedú k rozkladu spoločnosti, predkladajúc ako normálne to, čo je nenormálne, a obrátene – nenormálne ako normálne. Výchova musí mať však na zreteli dobro osoby dieťaťa, preto má napomáhať rozvoj osoby v jej prirodzene danom hodnotovom zameraní. Na prvom mieste je teda dobro osoby uprostred spoločnosti, ktoré sa prirodzene tvorí v rodine, až nato prichádzajú na rad vlastenectvo, občianstvo a iné dimenzie osobnosti.

1. Univerzalita, osobitosť a kultúrne dôsledky

Jeden zo základných konštitutívnych prvkov kultúry tvoria pravidlá spoločenského spolužitia alebo sociálne normy, ktoré regulujú vzťahy medzi členmi určitého ľudu. Sociálne normy spolu s modelmi správania, ktoré sú prítomné v určitej determinovanej kultúre, nazývame obyčaje alebo životný štýl.

Nejde, prirodzene, o jednotlivé použitia alebo o individuálne posudky, ktoré sú čiastočné a málo platné na charakterizovanie a rozlíšenie určitej kultúry ako formy sociálne integrovaného spoločného života; antropológia kultúry hovorí dokonca o „zvykoch skupiny“. Zvyky skupiny označujú to, čo sa prenášalo, stabilizovalo, absorbovalo do systému života a čo sa stalo modelom, ktorý zaväzuje každého jednotlivého člena istej society (a samotnú societu) k úcte a k zachovávaní. A stávajú sa ústredným prvkom socializácie. Sociálne normy, s ktorými prichádza jednotlivec do kontaktu vnútri rodiny hneď od narodenia, usmerňujú do stabilných smerov, v istej pevnej miere určujú vieru, predstavy, jazyk, motivačnú štruktúru, stavy poznania individua.

Oblasť sociálnych noriem je preto rozsiahlejšia, lebo sa skúma z hľadiska všetkých ľudských požiadaviek, ktoré sú prítomné vo svojich základných kategóriách v každej kultúre. Všetky kultúry sú si podobné vo všeobecných druhoch fenoménov, z ktorých sú zložené: všetky majú fakticky obyčaje, ktoré sa môžu charakterizovať ako technologické, ekonomické, sociálne, politické, právne, náboženské, estetické, rekreačné (zábavné), výchovné. Antropológovia tvrdia, že v tomto zmysle existuje určitý univerzálny model kultúr. Je zrejma existencia týchto všeobecných kategórií, na každom mieste sa totiž ľudia rodia s podobnými biologickými a fyzio-

logickými charakteristikami a v podobných prirodzených prostrediach. Často sa menia z jedného miesta na druhé a od jednej skupiny ku druhej, v ktorých sa vyvíja varieta kultúr, pričom vstupujú do hry aj ďalšie faktory a vplyvy, ako demografický tlak, distribúcia, dejiny a kultúrny vývoj spôsobený rozličnými faktormi.

Sociálne normy majú svoju univerzalitu a osobitosť; z požiadavky každého človeka patriaceho k určitej komunite cítiť sa vedený, chránený a udržiavaný voči problémom života vyplýva univerzalita; z odlišného spôsobu, akým komunity interpretujú a odpovedajú na také problémy, sa odvodzujú osobitosti, ktoré vyplývajú otvorenejšie a nefalšovane zo svetonázoru určitého ľudu.

Na kritickú orientáciu je nutné poznať, ako sú sociálne normy klasifikované v americkej sociológii, pretože jej klasifikácie sa stali všeobecnými.

1. Zvyky, habituálne zvyklosti (*folkways*) sú také spôsoby konania, ktoré sú spoločné istej societe alebo skupine, prenášajú sa z jednej generácie na druhú; vyvinuté v minulej skúsenosti skupiny a prenášané bez špeciálnej reflexie alebo procedúry, sledované viac-menej neuvedomene; väčšinou nekonštituuju skutočný morálny záväzok pre skupinu, ktorá však v istom momente vyžaduje ich zachovávanie. Hoci sú rozličné a často úplne diametrálne odlišné od kultúry ku kultúre, predsa sa utvárajú na tých istých základoch každej kultúry a keď sú individuum asimilované, stávajú sa skutočnými zvyklosťami. Prostredníctvom týchto zvykov je často možné žiť bežne v istom socio-kultúrnom prostredí. Ľudská existencia by však bola ešte chaotickejšia, keby jednotlivec a skupina boli každý deň nútení rozhodovať sa o tom alebo inom spôsobe aj v malých veciach každodenného života. Sankcie spojené s nedodržiavaním zvykov spravidla nie sú oficiálne a sú relatívne ľahké: posmech, nedostatok súhlasu a pochvaly atď.

2. Mravy (*mores*) sú spôsoby konania, ktoré sú oveľa spresnenejšie a sú vážené ako správne a tvoriace v podstate určité sociálne dobro. Ak sú porušované, vždy sa to berie oveľa prísnejšie. Ich porušenie, na rozdiel od zvykov, sa chápe ako nebezpečenstvo pre práva iných. Mravy reprezentujú ústredné jadro systému noriem, ktoré riadia spoločenský život. Z nich pramenia naše hlboké konvencie o tom, čo je spravodlivé alebo nespravodlivé, dobré alebo zlé: manželská vernosť, sexuálne správanie, vlastnícke právo, rešpektovanie druhého a úcta k nemu atď. Zatiaľ čo zvyky sa môžu meniť a fakticky sa aj menia relatívne jednoducho, nemajú spravidla charakter skutočnej povinnosti, mravy pre svoje univerzálne morálne dôsledky oveľa viac odolávajú sociálnym zmenám.

3. Zákon. V primitívnych spoločnostiach sú zvyky a mravy dostatočné prvky spoločenskej kontroly. Prekračovanie mravov skupiny sa chápe – predovšetkým v skupine primitívnej – extrémne vážne a býva podrobené najťažším sankciám. Situácia je však odlišná v spoločnostiach viac komplexných, kde samotná verejná mienka, sila nie oficiálna (úradná), svedomie jednotlivcov, zvyky a mravy nemôžu zabezpečiť spoločenský po-

riadok. V týchto spoločnostiach je nutná istá politická organizácia na udržanie spoločenského poriadku, aj s vyhlásením zodpovedajúcich zákonov.

Z aspektu nášho štúdia filozofie kultúry vyplývajú nasledujúce pohľady: Je pravda, že spoločenské normy chránia spoločenskú znášanlivosť, a preto sa zaoberajú všeobecne ľudským konaním, ktoré je svojou povahou otvorené skúmaniu z hľadiska zodpovednosti, cieľovosti voľby a vzťahu k hodnotám osobným a spoločenským). Preto rozlíšenie týchto noriem na tri sektory dáva chápať, že nie všetky patria, samy osebe, priamo do morálneho poriadku. Vzťah k hodnotám (osobným a spoločenským) je veľmi rozličný pre jednotlivé normy v jednotlivých kultúrach: máme tu stupňovitost vzťahov, ktorá sa pohybuje od etickej indiferencie k plnému etickému záväzku.

Je potrebný súhrnný opis a objektívne a plné poznanie kultúry skôr, ako by sme spochybňovali morálne väzby, ktoré sa nachádzajú na rovine zvyklostí, alebo skôr, ako by sme pokladali isté správanie za nemorálne, za protikladné náboženskej viere len preto, lebo je vyjadrené odlišne od zvyklostí formovaných v kultúrnej klíme tej viery.

Na rozlíšenie medzi týmito tromi sektormi, ktoré obsahujú v jednotlivostiach rozdielne vzťahy, rozličné bezprostredné tlaky (psychologické alebo juridické) a rozličné situácie (priaznivé alebo nepriaznivé) závislé od tej istej komunity, zostáva faktom, že každá spoločenská norma v nejakej miere vplýva na rozdeľovanie zdrojov (akéhokoľvek druhu), ak sú tieto zdroje ohraničené. To implikuje, že mnohé normy sú v ohnisku pozitívneho alebo negatívneho záujmu v tom zmysle, že niektorým jednotlivcom prinášajú normy úžitok, ktorý zodpovedá ich dodržiavaniu, zatiaľ čo iní by ich chceli modifikovať vo svoj prospech. Citová záťaž, ktorej často podliehajú aj záujmy konzervatívcov, ktorí sa obracajú ku zdôrazňovaniu noriem, spôsobuje, že mnohé normy pôsobia ako prekážka inovácie v každej sfére spoločenského života. Spoločnosť však musí vedieť použiť systematickú tvorbu vlastných nových noriem ako faktor inovácie kultúry, politiky, ekonomiky, náboženstva. Zdôvodnenie udržiavania starých sociálnych noriem nemôže byť založené na argumente tradície („vždy sa to takto robilo“), na druhej strane, ani zdôvodnenie zmeny nemôže byť založené na revolucionárskej sile nových správcov moci. Pre legitimitu tradície alebo pre jej zmenu musí byť utvorená väčšia možnosť v spoločenských normách v realizácii komunity osôb, s prekonaním predsudkov a privilégií tried alebo indivíduí.¹

Nepochybne vždy, keď sa realizuje inovácia alebo reforma, prichádza k obetovaniu jednej generácie alebo skupiny. Nie je to bezbolestná operácia. Iba povolanie k darovaniu seba pre spoločný život na jednej strane a silná motivácia nových nekonvenčných hodnôt na druhej strane

1 Porov. CSONTOS, L.: *Úvod do filozofie kultúry*. Bratislava : Aloisianum, 1996, s. 122–126.

môžu urobiť akceptovateľnými tieto momenty rastu bez podnecovania pomstychtivých nevraživosti.

2. Konzumný spôsob života

Všetci poznáme udivujúce výdobytky modernej civilizácie: materiálne, vedecké, technologické vynálezy zasahujú oblasť náboženstva, kultúry a etiky. Už viac ako päťdesiat rokov svetovú civilizáciu ohrozujú dva príznaky: chudoba a vojna. Sú však navzájom spojené. Nemožno sa naozaj vyhnúť nebezpečenstvu vojny, ak sa nezaženie hlad, podvýživa, nevedomosť, zapríčinená väčšinou neprijateľnými situáciami nespravodlivosti a útlaku. Medzi počtom bohatých a chudobných je veľký odstup, medzi životnou úrovňou jedných i druhých je veľký nepomer.

Dnes vieme celkom určite, že človek by mohol urobiť tento svet spravodlivejším, ale on to nechce. Nemožno viac chápať nerovnosti vo svete ako prirodzenú osudovosť: ony sú dôsledkom egoizmu. Bolo by príliš pohodlné a uspokojujúce pripísať zodpovednosť za štrukturálnu a inštitucionálnu nespravodlivosť nadnárodným anonymným spoločnostiam, jednému alebo druhému priemyselnému gigantu, jednej alebo druhej politickej supervelmoci, alebo obom súčasne. Ak tieto mnohonárodné a veľké mocnosti existujú, tak je to i preto, že ich spolu s inými založili aj kresťania, že ich podporujú alebo sú ich zákazníkmi. Ak vlády neprejavujú zmysel pre hodnotu bratstva, alebo nie sú schopné čeliť príčinám a faktorom nespravodlivosti, tak je to preto, že občania nie sú ochotní uložiť si obety, prestať sa nenávidieť, vzdať sa túžby mať čoraz viac, znížiť životnú úroveň, aby sa zmiernila chudoba, ktorou trpí obrovská väčšina ľudstva.

Veľké množstvo obyvateľov blahobytných krajín akoby premenilo pojem „homo sapiens“ na „homo consumens“. Už od detstva z nás robia konzumentov – spotrebiteľov prostredníctvom reklamy, ktorú dýchame ako vzduch. A keď je vyprodukovaný tento spotrebiteľ, on zas spätne ovplyvňuje ekonomiku tým, že utvára a zdôvodňuje svoje stále rastúce potreby: nadbytočné sa stáva primeraným a osožným, primerané sa mení na potrebné a potrebné sa nám javí ako nevyhnutné.

Reklama sa dokonale študuje, aby nás nebadane vyviedla z racionálnej a uvedomenej roviny do roviny neuvedomenia, aby sme tak usmerňovali svoje rozhodnutia. A tu sa musíme naozaj pýtať, či nám ešte zostalo dosť slobody, aby sme mohli usmerňovať svoje konanie.

Neostáva iba pri tom, že sa formujú spotrebiteľia, ide sa za tým, aby sa dokonca utvorila „spotrebná spoločnosť“ s vlastnými hodnotami, postojmi a zákonmi a aby sa formovalo isté vedomie nadradenosti triedy. V tejto spoločnosti „sloboda“ znamená neobmedzené užívanie dobier, služieb, peňazí. „Rozvoj“ znamená mať čoraz viac, rovná sa industrializácia, urbanizácia, zvýšenie osobných príjmov. „Informácie“ obiehajú voľne, ale len keď vychádzajú z určeného prameňa a vedú k zamýšľanému cieľu.

Účelom tohto všetkého je otvoriť alebo rozšíriť trhy, zvýšiť príjmy a pretvoriť tak „satelitné mesto“ na „stredisko vybavenosti“. V stredobode toho všetkého je: ja. A iní ľudia? Sú to veci pre mňa. Motiváciou je zisk, zákonom efektívnosť, prostriedkami všetko, čo je účinné; nezáleží na dôsledkoch.

Mladí sa intuitívne búria proti tomuto stavu vecí a odmietajú spotrebnú spoločnosť. Na všetkých stranách vyrastajú skupiny mladých, ktorí protestujú proti kultúre, čo ich obklopuje, a osvojujú si jednoduchší životný štýl. Neuznávajú sociálne rozdiely, ktoré si vyžaduje rozličnosť služieb ukladaných spoločnosťou. Dávajú do spoločného všetko svoje imanie. Otvorene pretŕhajú zväzky so spotrebnou spoločnosťou a s kapitalizmom, bojujú proti priemyselnej spoločnosti a radikálne sa stavajú proti logike hojnosti, a to aj kolektivistickej. Aj keď nepopierajú, že existuje konflikt medzi spoločenskými triedami a medzi krajinami, mladí pociťujú radikálnejší a ešte hlbší konflikt: konflikt človeka s prírodou, a poukazujú naň.

Z uvedeného vyplýva, že striedmosť alebo prísnosť života sa javí ako vonkoncom nevyhnutná pre hmotné a sociálne prežitie ľudstva. Aj vedúci činitelia marxistických strán to uznávajú: Prísnosť nie je nijaký jednoduchý nástroj politiky, platiaci v súčasnosti na rozriešenie premenlivých ťažkostí. Môže to byť prostriedok, ako dôjsť na koreň problémom systému, ktorý je preniknutý krízou štruktúry vybudovanej na neobmedzenej spotrebe a plytvaní. Prísnosť prináša nový súbor hodnôt: tvrdosť, účinnosť, serióznosť, spravodlivosť. Politika prísnosti, ráznosti, boj proti plytvaniu je nevyhnutnosťou, ktorej nik nemôže uniknúť. Je to nevyhnutný nástroj, ako vyhrať veľkú bitku za všeobecnú premenu tak spoločnosti, ako i jej ideí, na ktorých je spoločnosť postavená.

Ak analyzujeme spoločnosť pomocou kritérií evanjelia a v jeho perspektívach, o čo silnejšie dôvody hovoria pre podobné rozhodnutie. Všetci uznávajú nevyhnutnosť účinnej akcie, ale to sa neuskutoční bez veľkých obiet. A predsa, koľko je takých, čo sú ochotní priniesť tieto obety? Nikto nič nerobí, pretože chýba potrebná motivácia a presvedčenie pristúpiť na obety, ktoré by si vyžadoval návrat ku striedmosti. Chudobný hovorí: „Nech začnú bohatí, ja som už zakúsil dosť striedmosti.“ Bohatý hovorí: „Prečože by som sa mal zriecť toho, čo mi zákonne patrí? To nevedie nikam, ak aj druhí neurobia podobne. Nech začnú druhí, a uvidíme.“ A nikto nerobí nič.

Pri vytváraní spotrebnej spoločnosti sa začínalo tak, že sa utváral a formuloval „spotrebiteľ“, „konzument“. Aj pri vytváraní spravodlivej a vyrovnanej spoločnosti, ktorá umožní dívať sa s perspektívou na budúcnosť sveta, treba začať s utváraním človeka „slúžiaceho“ (Flp 2,7; porov. Mt 20,28), ktorý by sa cítil bratom ostatných a solidárnym so všetkými. Oproti egocentrickému a egoistickému spotrebiteľovi, posadnutému myšlienkou vlastniť viac ako byť, otrokovi potrieb, ktoré si sám vyvolal, nespokojnému a závistlivému, s jediným pravidlom správania – mať čo najviac výhod, oproti tomuto spotrebiteľovi sa stavia človek služby, ktorý netúži po tom, aby mal viac, lež aby bol lepší, aby rozvíjal svoje schopnosti, ako

služiť druhým v solidárnosti, a ktorý sa vie uspokojiť s potrebným. Našou prvou povinnosťou ako rehoľníkov je stať sa ľuďmi pre službu, spokojnými s tým, čo je potrebné.

3. Životný štýl

Pokúsme sa najprv o definíciu tohto tak široko používaného termínu. Najlepšie sa nám javí siahnuť k jeho pôvodnému chápaniu u Alfreda Adlera. Viacerí psychológovia uvádzajú rôzne definície, no práve táto variantnosť nám umožní hlbšie pochopiť tento komplexný termín. Barbora Mésárošová z adlerovskej spoločnosti predkladá definíciu: „Životný štýl je centrálne, pretrvávajúce jadro osobnosti, ktoré sa formuje počas prvých rokov života. Dieťa sa v tomto období usiluje, na základe raných skúseností a sociálnych interakcií, odpovedať na tri východiskové otázky: Ako funguje svet, v ktorom žijem? Ako sa môžem začleniť a byť pozitívne prijímaný? Ako v ňom môžem získať významnosť?“² Na portáli adlerovskej spoločnosti je aj viac prepracovaná definícia: „Životný štýl je kognitívna schéma správania, ktorá určuje, čo vyžadovať od života a ako to najlepšie dosiahnuť. Vyvíja sa prostredníctvom interakcií, ktoré deti majú so významnými ľuďmi zo svojho sociálneho okolia, prostredníctvom ich skúseností z kultúry a komunity, v ktorej vyrastajú, prostredníctvom ich biologického rastu a – čo je azda najdôležitejšie – prostredníctvom vlastných percepcií a volieb. Faktory, ktoré ovplyvňujú vývin životného štýlu, sú biologické, psychosociálne (rodinná konštelácia) a vlastná aktivita jedinca.“³ Na porovnanie uvedieme ešte definíciu z českého prostredia. Podľa pražskej psychologičky Jany Duffkovej „spôsob života a životný štýl možno stručne charakterizovať ako systém významných činností a vzťahov, životných prejavov a zvyklostí typických, charakteristických pre určitý subjekt (jedinca či skupinu, eventuálne i spoločenstvo či spoločnosť ako konkrétneho nositeľa spôsobu života)“⁴.

Ako východisko na porovnanie uvedieme základnú myšlienku samotného Adlera: „Už dávno som zastával názor, že všetky životné úlohy možno priradiť k trom veľkým problémom: k problému života v spoločenstve, práce a lásky. Ako vidieť, nie sú to otázky náhodné, ale nevyhnutné, ktoré nás tlačia, sú pre nás výzvou, a pred ktorými sa neschováme. Všetko naše správanie je odpoveďou nášho životného štýlu na tieto tri problémy. Pretože sú spolu úzko spojené, no najmä preto, že správne

2 MESÁROŠOVÁ, B.: Verifikácia životného štýlu adolescentov cez charakter raných výchovných spomienok a preferencie literárnych hrdinov. In: www.alfredadler.sk/docs/Mesarosova-Barbora.doc

3 Slovenská adlerovská spoločnosť: Individuálna adlerovská psychológia. In: <http://www.alfredadler.sk/individualna-psychologia.html>

4 DUFFKOVÁ, J.: Životní způsob/styl a jeho variantnost. In: http://www.janaduff.estranky.cz/clanky/sociologie-zivotniho-stylu/Duffkova_zivotni_zpusob_styl_variantnost

vyriešenie každého z týchto problémov si vyžaduje patričnú mieru citu spolupatričnosti, je jasné, že životný štýl každého človeka sa odráža viacmenej výrazne v postoji, aký k nim zaujíma.“⁵ Prvky životného štýlu podľa Adlera teda tvoria dimenzie zmyslu ľudského života uprostred spoločenstva. Sú odpoveďou na tie najhlbšie ľudské otázky, ktoré človeka od nepamäti zaujímali a nachádzali odpoveď v náboženstvách a vo filozofii. „Adler bol toho názoru, že jediný najsilnejší vplyv na vývin životného štýlu má rodina a jej konštelácia. Človek však má schopnosť zmeniť svoj životný štýl a prekonať svoje obmedzenia. V tomto zmysle správanie nie je nevyhnutne určované životným štýlom. Cez výchovné a životné skúsenosti, ktoré vedú k poznávaniu seba samého, uvedomovaniu si vlastných zdrojov a k práci na sebe, dochádza ku zmenám správania, čo je žiadateľným cieľom výchovy a poradenstva.“⁶

Konzum sa stáva jednou z charakteristík súčasných životných štýlov, hovorí sa o uspokojovaní najrozličnejších potrieb, počínajúc od materiálnych až po kultúrne a duchovné. Do tohto ponímania prepadá aj rodina ako prostriedok na uspokojovanie potrieb manželov a detí. Stráca sa samotná podstata rodiny ako spoločenstva lásky muža a ženy, otvoreného pre nový život. V popredí sú často kvantifikovateľné potreby. Z toho prichádzame ku zmene kultúrnej mentality a chápania rodiny.

4. Zmena kultúrnej mentality

Demografické výskumy ukazujú, že dnešné očakávania, ktoré ľudia vkladajú do manželstva a rodiny, potvrdzujú, že sú to najdôležitejšie oblasti života. Podľa európskej štúdie hodnôt (*European Values Study*) je rodina dôležitejšou oblasťou života ako práca či voľný čas. Väčšina Európanov zastáva názor, že trvalé manželstvo patrí ku šťastnej existencii, a viac ako 80 % obyvateľstva akceptuje manželstvo a vôbec ho nepokladá za prekonalú inštitúciu. Ako podmienky dobrého manželstva sú vnímané rešpekt, tolerancia a vernosť, zatiaľ čo sociálne, politické a náboženské zhody sa pokladajú za marginálne.

V medzinárodnej štúdii o životných perspektívach adolescentov v Európe sa ukazuje, že na popredné miesta v ich rebríčku hodnôt sa rodina dostáva len zriedkavo, na prvom mieste je autonómnosť, na druhom profesia a o tretie miesto sa delí humanizmus a rodina. Ukazuje to na silný postup individualizmu v naplnení osobného života.⁷ V tom sa odráža dnešné chápanie manželstva a rodiny. „Na dnešné chápanie manželstva

5 ADLER, A.: *O zmysle života*. Bratislava : Iris, 1998, s. 23.

6 Slovenská adlerovská spoločnosť: Individuálna adlerovská psychológia. In: <http://www.alfredadler.sk/individualna-psychologia.html>

7 Porov. *Youth in Europe I : An International Empirical Study about Life Perspective*. Ed. Hans-Georg Ziebertz, William K. Kay. Berlin : LIT Verlag, 2009, s. 201.

vplývajú jednak zmeny sociokultúrnej situácie a vedeckého pokroku, zmeny v chápaní pojmu osoby, individuality a zmeny hodnotového systému. Na druhej strane je to silný prelom a sekularizácia na cirkevnom poli, kde mnohé z uvedených problémov nemusia byť ani uvedomené, a o to ťažšie sa riešia v živote.”⁸

Ako uvádza Michael Sievernich, dnes prevládajú ako moderné obrazy manželstva „manželstvo z lásky“ a „manželská rodina“, ktoré vznikli v meštianstve v Európe a v Severnej Amerike v 19. storočí. „Manželstvo z lásky“ je spojené s predstavou, že do manželstva sa vstupuje z lásky a slobodného rozhodnutia oboch partnerov, teda nie kvôli majetku či z vôle rodičov. Pod „manželskou rodinou“ sa myslí samostatná domácnosť zosobášeného páru s nepľnoletými deťmi a so zamestnaním mimo domácnosti aspoň jedného z manželov. Táto forma manželstva a rodiny je relatívne autonómna a jej výkonom je zabezpečenie predovšetkým emocionálnej stabilizácie, fyzickej regenerácie, vzájomnej pomoci a solidarity, rodenia a výchovy detí. Keďže už nie je (agrárnym) výrobným spoločenstvom, členovia rodiny žijú aj v mimorodinných sociálnych väzbách, ako je škola, zamestnanie či spolok.⁹

Pre katolíkov je manželstvo okrem toho sviatosťou, ktorej puto (*vinculum*) je nerozlučné, „až kým ho nerozdelí smrť“. Status cirkevne zosobášených manželov je v dejinách výnimočný. Spojil koncept manželskej zmluvy v rímskom práve s myšlienkou biblicky zdôvodnenej ľudskej dôstojnosti a evanjeliového učenia: „A tak už nie sú dvaja, ale jedno telo. Čo teda Boh spojil, nech človek nerozlučuje“ (Mt 19,6). Z tejto syntézy vznikol dovtedy historicky neznámy princíp nerozlučnosti. Týmto spôsobom a pomocou obrazu sviatostného manželstva ako symbolu vzťahu Krista k Cirkvi (Ef 5,25-32) sa stali láska a vernosť nábožensky záväznými a postavenie ženy sa sociálne a právne posilnilo.¹⁰

Na Druhom vatikánskom koncile načrtla Katolícka cirkev na tomto pozadí obnovený obraz manželstva. Nový obraz manželstva, ktorý načrtli konciloví otcovia v pastorálnej konštitúcii *Gaudium et spes*, vychádza z toho, že manželstvo je nutné chápať ako osobný, dohodou potvrdený zväzok (*foedus*), a nie ako „zmluvu“ (*contractus*), v tomto zväzku sa vyjadruje vzájomná láska manželov. Toto manželstvo je založené Stvoriteľom a vzniká na základe slobodného úkonu (*actus humanus*), v ktorom sa manželia navzájom darujú, prijímajú a spájajú v „posvätnom zväzku“, a s ním už nemajú moc disponovať. Manželstvo je preto „vnútorným spoločenstvom života a lásky“ (*Gaudium et spes*, 48).

8 BRAUNSTEINER, G.: Sviatosť manželstva z pohľadu systematickej teológie. In: *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1, s. 29.

9 Porov. SIEVERNICH, M.: Problém rozvedených a znovuzosobášených v Cirkvi z pastorálno-teologického hľadiska. In: *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1, s. 49.

10 Porov. BRAUNSTEINER, G.: Sviatosť manželstva z pohľadu systematickej teológie. In: *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1, s. 30–31.

Do definície sviatosti manželstva boli prijaté spoločenstvo života a láska. Manželská láska je prijatá do Božej lásky a vykupiteľskou silou Krista a sviatosťným sprostredkovaním Cirkvi je formovaná a obohatená. Ako ciele manželstva sa uvádzajú manželská láska a plodnosť manželstva, teda plodenie a výchova detí. Pritom ostáva zrejším, že obojstranná odovzdanosť oboch partnerov, blaho detí a bezpodmienečná vernosť si vyžadujú nerozlučnú jednotu (porov. *Gaudium et spes*, 48).

Zmeny kultúrnej mentality v postmodernej spoločnosti majú ambivalentný vplyv na chápanie manželstva. Je zrejmé, že táto inštitúcia je vystavená zvláštnym rizikám zlyhania. Dôvody pre odluku a rozvod sú mnohoraké a súvisia so situáciou postmodernity, ktorá sa dotýka procesov individualizácie a pluralizácie životných foriem:

- Prehnané očakávania od manželstva. Ak sa manželstvo stáva jediným miestom očakávania plnosti šťastia, ľahko možno dospieť ku preceňovaniu partnerov. Aj strácajúca sa náboženská väzba oslabuje silu zvládnuť krízy (dozrievanie cez krízy).
- Príliš skoré alebo neskoré uzavretie manželstva. Môže sa stať problémom nedostatočná zrelosť partnerov a slabá príprava a tvorba vzťahu v páre v skorom uzavretí manželstva. Problémom sa môže stať relatívne neskoré uzatvorenie manželstva po dlhom vzdelávaní a pracovnej činnosti, keď sa splnenie priania po dieťati stáva ťažším.
- Strácajú sa tradičné opory manželstva, keď katolícke prostredie už viac neposkytuje dvojici oporu vo vlastných rodinách a priateľoch. Človek sa stáva čoraz viac sám zodpovedný za svoje šťastie či nešťastie. Strata príkladov dlhotrvajúcich a šťastných manželstiev má negatívny vplyv.
- Mobilita a fukcionalizácia vzťahov v diferencovanej spoločnosti vedú k pomalejšiemu schopeniu pre celoživotný a spoločný projekt a k neochote pútať sa (singles sú flexibilnejší). Aj starosti o peniaze, o pracovné miesto, plánovanie kariéry, účasť žien v zamestnaní a narastajúci tlak výdavkov, či nedostatočná štátna podpora prispievajú ku zneisteniu rodín.

Nech už sú v zásade jednotlivé dôvody akékoľvek, odluka a rozvod predstavujú enormnú záťaž pre všetkých zúčastnených. Sklamanie a rezignácia, oslabená sebadôvera („zlyhal/a som“) a strata dôvery („nikdy viac“) patria ku dôsledkom, ktoré nemôže vyriešiť ani rozvodový sudca. Obeťou, ktorá najviac trpí v rozvodoch, sú najmä deti, ktoré sa stávajú sirotami žijúcich rodičov, často musia pendlovať medzi otcom a matkou a nezriedka sa stávajú „loptou“ v hre záujmov.

Slovom, v súčasnosti vzniká ambivalentný obraz, ktorý možno v jeho protirečeniach opísať takto:

- Rastúce hodnotenie stabilného manželstva, a zároveň rastúce zlyhanie manželstva.
- Výrazná orientácia na manželstvo na rodinu, a zároveň obava pred pútom a povinnosťami v manželstve.
- Všeobecne rozšírená predstava dieťaťa ako hodnoty a klesajúci počet pôrodov.

- Túžba po liberalizácii sexuálnych noriem a požiadavka jasných noriem a istoty.
- Túžba po rodine (ideál rodiny s dvoma deťmi), a zároveň práca oboch rodičov ako spoločenská hodnota.

Pozadie týchto ambivalencií treba zohľadniť pri hodnotení zlyhania a rozvodu, kohabitácie a opätovných sobášov. Tieto vplyvy majú dosah aj na katolíkov. Cirkvi sa nachádza pred otázkou primeranej pastorácie manželstiev, ktorá sa deje mnohokrát spôsobom v príprave na manželstvo, rozhovormi a sobášom, duchovnou pastoráciou manželov a rodiny, pastorálnou účasťou a pomocou v krízach.¹¹ Z pohľadu vytrvalosti v sviatostnom manželstve máme do činenia s katolíkmi, čo žijú vo sviatostnom manželstve, s tými, ktorým sa nevydarilo sviatostné manželstvo a teraz žijú rozvedení, a napokon sú tí, ktorí sa rozviedli a vstúpili do druhého nesviatostného manželstva, alebo manželstvo neuzatvorili a žijú iba ako druh a družka.¹²

Masmédiá a reklama priniesli určitú zmenu obsahov, v ktorej je vyjadrená mnohotvárnosť hodnôt a požiadaviek. Stojíme pred silnou vlnou relativizácie v konfrontácii s určitým monolitickým svetom, v ktorom viera a každodenný život rodiny boli kompaktné a bez konfliktné. Masmédiá priniesli eróziu tradičných kresťanských pohľadov na rodinu, najmä v tom, že rozvod sa stal čímsi bežným a normálnym.¹³

5. Výchovné inštitúcie a kultúra

Aj výchovné normy, ktoré každá spoločnosť potrebuje na formovanie svojich členov, sa vo všeobecnosti kryštalizujú v primeraných inštitúciách. Naše úvahy obrátíme teraz na výchovu, predovšetkým na to, ako spolupôsobia jednotlivé formalizované a inštitucionalizované aspekty socializácie. Pozrime sa na ne vo vzťahu k societe a kultúre.

Prostredníctvom tézy, ktorá chápe výchovu ako závislú premennú určitého systému, prichádzame ku trom základným teoretickým chápaniam vzťahu výchova – spoločnosť. Durkheim, pokladaný za zakladateľa sociológie výchovy, ako prvý dáva výslovne na základe istej rigorózneho analýzy do zrejmeho vzťahu výchovu a spoločnosť; výchovný systém vidí ako úplne závislý od vnútornej štruktúry society. Weber hovorí o závislosti od štruktúry moci. V tom zmysle, podľa neho, je výchova zameraná na formovanie ľudí zodpovedajúcich požiadavkám moci. Podľa Marxa je výchova determino-

11 Porov. SIEVERNICH, M.: Problém rozvedených a znovuzosobášených v Cirkvi z pastorálno-teologického hľadiska. In: *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1, s. 51.

12 Porov. CSONTOS, L.: Manželstvo a rodina dnes. In: *Viera a život*, 2009, č. 3, s. 8.

13 Porov. CSONTOS, L.: *Úvod do filozofie kultúry*, s. 142.

vaná výrobnými vzťahmi, stala sa jedným z nástrojov triedneho útlaku, prostriedkom vlády triedy utláčateľov nad triedou utláčaných.

Ďalší výskum vo forme štrukturálneho funkcionalizmu zobrazuje naproti tomu vzťah výchova – societa podľa princípu vzájomnej závislosti, v tom zmysle, že je nepochybná istá závislosť výchovného podsystemu od iných podsystemov konštituujuúcich societu, že je rovnako neotrasiteľná závislosť druhotného od prvotného: len taká vzájomná závislosť medzi rozličnými konštitutívnymi časťami určitého sociálneho systému môže napokon zabezpečiť, aby harmonicky fungoval.

Vzťahy výchovného podsystemu so širšou societou sa nepopierateľne pokladajú za silno podmieňujúce. Je zrejmá závislosť medzi hospodárstvom a výchovou, čo je demonštrované faktom, že vzdelanie je vždy podstatnou podmienkou rozvoja ekonomiky a v súčasnosti od úrovne rozvoja ekonomiky závisí v širokej miere efektívna možnosť investovať „ľudský kapitál“ prostredníctvom rozvoja a skvalitňovania školstva. Podobne základná, aj keď menej evidentná, je závislosť medzi politikou a výchovou: každý politický režim sa usiluje vnucovať vlastnú ideológiu do výchovných inštitúcií, a to preto, lebo jeho stabilita závisí aj od miery, v akej školy prispievajú k formovaniu „lojálnych občanov“ a k sociálnej kontrole. Je prirodzené, že škola má strategický význam pre societu, preto jej štruktúra moci venuje väčšiu „pozornosť“, a o to viac od nej závisí smerovanie politického systému.

Neodškriepiteľná je teda úloha výchovy, formálnej aj neformálnej, vo vzťahu ku kultúre. Každá societa fakticky vlastní a usiluje sa udržiavať pospolu určité vlastníctvo hodnôt, motivačné orientácie, modely správania, poznatky, ktoré spoločne v nej konštituujujú kultúru. Kultúra musí byť posilnená prostredníctvom osobitných rituálov a symboliky. Ak sa výchova prikláňa k dielu sociálnej integrácie na základe konsenzu, stáva sa prostriedkom socializácie nových členov vo všeobecných (spoločných) hodnotách. Ak sa zdôrazní tvorivý moment osobnosti, ako i otázka prispôsobenia, výchova sa bude chápať ako prostriedok socializácie nových členov k hodnotám dominujúcej skupiny, pričom sa zdôrazňuje i prvok represívny.

V súčasných industriálnych a postindustriálnych spoločnostiach, poznačených pluralizmom konfliktného typu medzi systémami hodnôt, noriem, modelov správania, ideologických orientácií, sa školské inštitúcie klonia k ideologickému neutralizmu, usilujú sa neprísť do kontaktu s kultúrnou dynamikou, ktorou prechádza societa. K tomu treba pripomenúť, že fakt neutrality vo výchovnej aktivite nemôže efektívne existovať, pretože v realite údajná neutralita prakticky uprednostňuje udržiavanie *status quo*, namiesto toho, aby sa usilovala o jeho transformáciu. Aj keď nie vždy explicitným spôsobom, neutralita je podrobená určitej ideologickej voľbe konzervatívneho typu. V kontexte nášho svetonázoru, v ktorom chápeme univerzum ako „kultúrne bytie“, musíme doplniť predchádzajúce pohľady (charakteru príviesmi sociologického) o niektoré dôležité aspekty. Treba predovšetkým zopakovať presvedčenie, že kultúra nie je nejaký sektor,

ale globálna funkcia života človeka. Pre konkrétne bytie, ktoré sa vyvíjajúc formuje, všetko je kultúra (formovanie tela, udržiavanie konverzácie, využívanie určitej pôdy atď.). To znamená nijaká kultúra, pred ktorou by každá iná aktivita človeka bola nekultivovaná, ale sú toľké rozličné kultúry, koľko je ľudských aktivít. Človek kultivovaný musí pamätať na tento fakt o svojej spoločnosti.

Kultúra sleduje zmysel výchovy, aby mohla posilniť svoju vlastnú úlohu (sprostredkovať dozrievanie osoby a komunity), nemôže zradiť svoje vlastné poslanie. Každá kultúra je transcendencia a presahovanie; ak by sa zastavila, stane sa nekultúrou, akademizmom, pedantizmom, prostitúciou; ak zmieša univerzalitu so statickou totalitou, vykryštalizuje sa ako strnulý systém.

Servilnosťou sa vyznačuje napríklad malomeštiacka kultúra, a aj marxistická. Treba odmietnuť výchovu, ktorú možno nazvať „masakrou nevinných“, ktorá ignoruje osobu dieťaťa ako takú pre perspektívu dospelého a pre jeho prispôsobenie systému. Výchovná inštitúcia si musí vziať za úlohu prebúdzajú osobu, aby sa stali otvorené pre mnohé možnosti svojho povolania. Transcendencia osoby si vyžaduje chápať osobu, ako sa ona odhaľuje sama sebe. Dieťa je subjekt, nie nejaká *res societatis* či *res familiariae* alebo *res ecclesiae*; nie je však iba čistý subjekt alebo izolovaný subjekt. Dieťa je vložené do kolektivity a formuje sa prostredníctvom bytia a v bytí. Rodina a národ sú dve prirodzené cesty, ktorými sa uskutočňuje akoby v prirodzenom prostredí formácia človeka; u kresťana sa k nim pripája i Cirkev.¹⁴

Logický záver je, že sloboda výchovných inštitúcií je jedna z tých slobôd, z ktorých sa utvára sloboda – osobná a spoločenská; bez zdravého školského pluralizmu a bez reálnej demokracie školy nemôže byť v národe praktická demokracia.

Záver

Súčasný svet sa nachádza v zložitej situácii. Na jednej strane chvályhodné úsilie o slobodu prináša podmienky pre čoraz väčšie a širšie uplatňovanie dôstojnosti ľudskej osoby. Na druhej strane však silný vplyv reklamy a masmédií vedie k posunom v chápaní hodnôt aj takých dôležitých, akými boli od nepamäti manželstvo a rodina. V minulosti boli garantmi morálnych noriem také inštitúcie ako Cirkev a štát, v súčasnosti sa morálka stáva čoraz viac privátnou záležitosťou. Veľký vplyv na túto zmenu mali a majú reklama a masmédiá, ktoré predstavujú iné modely správania a zároveň relativizujú mnohé tradičné hodnoty. Ako sme uviedli, tento trend postihol aj školu, ktorá sa síce nechce stať nástrojom politického

14 Porov. CSONTOS, L.: *Úvod do filozofie kultúry*, s. 129–132.

systému, alebo nejakej skupiny, no vo svojom pokuse o neutralitu sa dostáva do vleku určitého chápania hodnôt. Namiesto zamerania na rozvoj osobnosti dieťaťa v zmysle prirodzených zákonitostí a pokračovania rodinnej výchovy chce ponechať výber kľúčových životných hodnôt na dospelosť dieťaťa. Je dostatočne zrejmé, že absolutizácia slobody neprivedla človeka k zodpovednejšiemu konaniu, človek sa nestal sám sebe dobrým zákonodarcom. Človek sa oslobodil spod moci prírodných síl a v mnohom získal tieto sily ako svoju moc, ktorou si môže poslúžiť nielen vo forme atómovej elektrárne, ale aj atómovej zbrane, ktorá mala strašné následky a stále sa jej musí báť, lebo takých zbraní vlastní štáty obrovské množstvo. Ukazuje sa, že sloboda potrebuje aj zodpovednosť, teda aj určité objektívne normy. Osobitná úloha v obnove systému hodnôt patrí škole a masmédiám. Tejto úlohy sa Cirkev nikdy nezriekla, no aj politický systém musí zohrať svoju úlohu ako ochranca základných hodnôt, ktoré sa v politickej sfére označujú ako základné ľudské práva. Súčasnosť prináša výzvu znovu objaviť hodnotu manželstva a rodiny vo všetkých jej dimenziách aj uprostred zmenenej kultúrnej mentality, konzumného spôsobu života a všelijakých životných štýlov.

Použitá literatúra

- ADLER, A.: *O zmysle života*. Bratislava : Iris, 1998.
- BRAUNSTEINER, G.: Sviatosť manželstva z pohľadu systematickej teológie. In: *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1.
- CSONTOS, L.: *Úvod do filozofie kultúry*. Bratislava : Aloisianum, 1996.
- CSONTOS, L.: Manželstvo a rodina dnes. In: *Viera a život*, 2009, č. 3.
- DUFFKOVÁ, J.: Životní způsob/styl a jeho variantnost. In: http://www.janaduff.estranky.cz/clanky/sociologie-zivotniho-stylu/Duffkova_zivotni_zpusob_styl_variantnost (19. 11. 2011)
- Slovenská adlerovská spoločnosť: Individuálna adlerovská psychológia. In: <http://www.alfredadler.sk/individualna-psychologia.html> (19. 11. 2011)
- MESÁROŠOVÁ, B.: Verifikácia životného štýlu adolescentov cez charakter raných výchovných spomienok a preferencie literárnych hrdinov. In: www.alfredadler.sk/docs/Mesarosova-Barbora.doc (19. 11. 2011)
- SIEVERNICH, M.: Problém rozvedených a znovuzosobášených v Cirkvi z pastorálno-teologického hľadiska. In : *Teologický časopis*, roč. VIII, 2010, č. 1.
- Youth in Europe I : An International Empirical Study about Life Perspectives*. Ed. Hans-Georg Ziebertz, William K. Kay. Berlin : LIT Verlag, 2009.

prof. ThDr. Ladislav Csontos SJ, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
e-mail: ladislav.csontos@tftu.sk